

Sebstvo in identiteta v adolescenci, odraslosti in starosti

ASJA NINA KOVAČEV

POVZETEK

Adolescenca je obdobje, v katerem so posameznikove spoznavne sposobnosti že razvite. Karakterizira jo predvsem težnja po pridobivanju življenjskih izkušenj in razumevanju lastnega socialnega okolja. To je tudi obdobje najintenzivnejšega razvoja sebstva in identitete. V zgodnji adolescenci se razvije konformistično sebstvo, ki je še močno vpeto v socialne odnose, šele v pozni adolescenci pa se subjekt resnično zave lastnega sebstva in se prične ukvarjati z njim. Razvije se tudi samoregulacija, tj. uravnavanje lastne dejavnosti z različnimi mehanizmi.

Po zaključku adolescence razvoj sebstva še ni končan. V zgodnji odraslosti se razvije avtonomno sebstvo, v katerem izstopa zlasti aktivnostni vidik, v srednji odraslosti pa se močno razvije tudi samokritičnost. Za pozno odraslost in starost je značilna predvsem usmerjenost sebstva v preteklost.

ABSTRACT

SELF AND IDENTITY IN ADOLESCENCE, ADULTNESS, AND OLD AGE

Adolescence is a period, in which the subjects cognitive abilities are already developed. It is characterized by a tendency to gain life experiences and understand one's own social surroundings. It is also the period of the intensest self and identity development. In early adolescence the conformable self, which is still involved in social relations. The subject actually does not become aware of his self and is not concerned with it before late adolescence. By that time self-regulation, i.e. the regulation of one's activity by different mechanisms has been developed, as well.

By the end of adolescence the development of self has not been finished yet. Early adulthood is characterized by the development of the autonomous self, in which the activity aspect is stressed, while late adulthood and old age are characterized above all by the directing of self into the past.

RAZVOJ SEBSTVA IN IDENTITETE V ADOLESCENCI

Spremembe v konceptu sebe po zaključku otroštva

Adolescenca je najpomembnejše obdobje v razvoju sebstva in individualne identitete. Tedaj se namreč posameznikove spoznavne sposobnosti razvijejo do konca. Vse kasnejše pridobitve v razvoju identitete so rezultat življenjskih izkušenj in vplivov socialnega okolja.

Rosenberg (1985, 1986) se je na podlagi poglobljenega proučevanja razvoja seb-

tva in identitete v otroštvu in mladosti dokopal do spoznanja o petih razvojnih trendih, ki se nanašajo na različne razvojno specifične spremembe v konceptu sebe. To so:

1. odmik od uporabe svojih zunanjih značilnosti za samooznačevanje in njihovo nadomeščanje s psihičnimi procesi oziroma premik pozornosti z zunanjih (fizičnih) na notranje (psihične) lastnosti,
2. zmanjševanje pomena navezanosti na specifične osebe in pripisovanje večje teže vzajemnim, emocionalno utemeljenim socialnim odnosom,
3. naraščanje naklonjenosti abstraktnim, pojmovnim sebstvenim kategorijam namesto konkretnim, specifičnim in materialnim lastnostim,
4. povečevanje diferenciacije sebstva, ki se razvije iz globalnega, preprostega in nerazčlenjenega koncepta v kompleksen objekt, in
5. povečevanje logičnih, usklajenih in avtonomnih temeljev samozaznavanja in njihovo postopno nadomeščanje naključnih in zunanjih vidikov.

Značilnosti zgodnje adolescence in razvoj konformističnega sebstva

Krewer in Eckensberger (1991) ugotavljata, da nekatere kvantitativne raziskave razkrivajo relativno majhno število sprememb v konceptu sebe v zgodnji adolescenci (11 - 13 let). Kvalitativne analize prikazujejo to obdobje nekoliko bogatejše, vendar sovpadajo s splošno naravnostjo. Ta rezultat je presenetljiv, saj pojmuje večina avtorjev adolescenco kot najpomembnejše obdobje v razvoju identitete. Povezana je namreč s številnimi spremembami, ki se nanašajo predvsem na odnos med posameznikom in njegovim družbenim okoljem (preselitev iz hiše staršev, osamosvojitve, vstop v svet odraslih ipd.). V obdobju zgodnje adolescence, ki vključuje srednja šolska leta, sta tudi stopnja integracije koncepta sebe in samovrednotenje najnižja.

Za obdobje zgodnje adolescence je značilen precejšen konformizem, ki se nanaša predvsem na koordinacijo med posameznikom oziroma njegovim sebstvom, in neposrednim družbenim okoljem. Zato govorimo v tem obdobju o "konformističnem sebstvu". Kegan (1982) sicer poudarja, da se tedaj že razvije občutek za subjektivnost, toda sebstvo je še vedno močno vpleteno v socialne vezi. Zato pripisuje adolescent velik pomen zunanjemu videzu. Poskuša tudi čim bolj nadzorovati lastne potrebe, še posebej tiste, ki so v nasprotju z družbenimi vlogami.

Po Rosenbergu (1979) je sebstvena teorija mlajšega adolescenta "behavioristična". Samega sebe namreč opisuje predvsem z vedenjskega vidika, tj. s pomočjo prevladujočih vedenjskih vzorcev. Njegovo samoopisovanje determinirajo objektivna dejstva in fizični atributi. Kegan (1982) ugotavlja pri njem tudi pogosto refleksijo lastnih potreb oziroma lastnega oportunističnega sebstva.

V zgodnji adolescenci je družbeno okolje izredno pomembno. Poveča se diferenciacija v adolescentnem zaznavanju drugih in njegova navezanost nanje. Zato postane tudi tuja perspektiva, ki jo lahko zavzame, mnogo bolj diferencirana. Tedaj namreč spozna, da lahko tudi drugi ljudje razumejo njegovo mišljenje in čustvovanje (Selman, 1980). Poleg tega se močno povečajo njegove empatične sposobnosti. Kegan (1982) ugotavlja, da se pogosto pojavljajo tudi "deljena čustva", Hill in Palmquist (1978) pa poudarjata, da mlajši adolescent največkrat interpretira tuja čustva na podlagi konteksta njihovega pojavljanja. Samoopredeljevanje temelji na "družbeni podobi" ("social look"), sebstvo pa je izolirano (Blasi, 1988; Smollar in Youniss, 1985).

Broughton (1991) ugotavlja, da je sebstvo v zgodnji adolescenci "razcepljeno". Sestavljeno je iz "pravega sebstva", ki ga mladostnik skriva v sebi, in "fasade", ki jo kaže drugim. Mladostnik se tedaj osredotoča predvsem na samega sebe. Zaradi njegove izrazite koncentracije na lastno sebstvo, "razkola", ki se pojavi v njem, in njegovega pre-

pričanja o neomejeni moči lastnih misli, imenujeta Inhelder in Piaget (1958) to razvojno fazo "novi egocentrizem mladostnika". Pojavi se sočasno s pojavom formalnih operacij.

Koncept "mladostniškega egocentrizma" so prevzeli tudi nekateri drugi avtorji (npr. Elkind, 1967). Ewert (1983) ga razlaga kot rezultat podaljšanega izobraževalnega procesa, ki je značilen za zahodno družbo. Ta naj bi povzročil zakasnitev pri osamosvojitvi in redni zaposlitvi ter mladostnikovo "popravljanje" nekaterih vidikov lastnega sebstva prek drugih.

Elkind (1967) razlaga mladostniški egocentrizem s konceptom "imaginarnega poslušalstva". Slednji temelji na predpostavki o mladostnikovem prepričanju, da se drugi ukvarjajo z njim prav toliko kot on sam. Novejša spoznanja kažejo, da kognitivni razvoj nima odločilne vloge pri pojavljanju tega mladostniško specifičnega fenomena. Pojav "imaginarnega poslušalstva" je namreč splošen in precej razširjen med mladostniki. Seiffge-Krenke (1987) ugotavlja, da je povezan celo z ustvarjalnimi sposobnostmi.

Prevzemanje spolnih vlog je sprva relativno fleksibilno in nevtralnno. Determirajo jih predvsem različne dejavnosti obeh spolov. Toda pod vplivom socialnih pritiskov prične mlajši adolescent potiskati motive in čustva, ki so v nasprotju z njegovo spolno vlogo, ter se zave njene enotnosti in kontinuitete (Blasi, 1988).

V obdobju zgodnje adolescence se lahko zaradi morebitne družbene neustreznosti subjektovega realnega sebstva in njegovega odstopanja od ustaljenih standardov vrednotenja pojavi tudi samoobtoževanje (Blasi, 1988). Erikson vidi dve možnosti za rešitev napetosti med "pridnostjo" in "manjvrednostjo" na področju samozaupanja. Izid je odvisen od kulturno in družbeno predpisanega načina reagiranja na interese mlajšega adolescenta.

V odnosu do družbenega okolja je najpomembnejše prizadevanje za koordinacijo interesov (Eckensberger in Burgard, 1986; Piaget, 1932) in izpolnitev pričakanj drugih (Blasi, 1988; Kohlberg, 1986). Pri oblikovanju družbeno relevantnih standardov (npr. storilnostna motivacija) imajo pomembno vlogo procesi socialne primerjave. Heckhausen (1972) govori tudi o pojavu socialno normativnega storilnostnega motiva, ki zviša subjektivno vrednost storilnosti pri vrednotenju sebstva.

Pomen sposobnosti se pri ocenjevanju lastne storilnosti močno poveča (Nicholls, 1978). Določanje nivoja zahtev se nanaša na subjektivno oceno verjetnosti za uspeh in temelji na stabilnem konceptu sposobnosti, ki postane pomemben konstitutivni del samospoštovanja.

S socializacijsko-teoretičnega vidika sta za to razvojno fazo značilni dve različni vrsti procesov. V prvo kategorijo spadajo predvsem poudarjanje kooperativnosti, skupnih izkušenj ter vzajemnosti in izmenjave. Ti predstavljajo ostanek prejšnje razvojne faze. V drugo kategorijo umeščamo procese, ki implicirajo transformacijo prvih zaradi nujnosti prevzemanja odgovornosti in sprostitev tesne navezanosti na prvotno družbeno okolje (družino). Za adolescenco je namreč značilno postopno pridobivanje neodvisnosti in samostojnosti.

Razvoj samozavedanja in samokontrole

Faza zgodnje adolescence še ni odločilna za oblikovanje sebstva in identitete. Kritično obdobje njunega razvoja sovпада s pojavom pozne adolescence. Povezuje se s subjektivnim prevzemanjem določene vloge v družbi. Blasi (1988) govori celo o "rojstvu sebstva" v pozni adolescenci. Šele tedaj se ga namreč subjekt resnično zave v smislu eksplicitnega ukvarjanja z njim. Tudi Kegan (1982) poudarja, da sebstvo v tej fazi izkusi svojo identiteto. Ta se namreč sprosti iz mreže medosebnih odnosov, kar omogoči njeno refleksijo v subjektu.

V tem razvojnem obdobju je močno poudarjen motivacijski vidik sebstva. Težišče sebstvene dejavnosti je na samokontroli oziroma subjektovemu uravnavanju lastne dejavnosti z ustreznimi regulacijskimi mehanizmi (Krewer, Eckensberger, 1991). Njegova samoregulacija se nanaša predvsem na "sebstvo kot subjekt". Posameznik namreč aktivno sodeluje pri realizaciji lastnih individualnih in družbenih ciljev. Seveda se njegov sebstveni razvoj ne omejuje le na tisti del sebstva, ki ga subjekt doživlja kot središče in gibalo lastne dejavnosti. Vključuje tudi njegov objektni vidik, tako da postane sebstvo v tem obdobju jasno prepoznavno kot "psihični predmet". Subjekt je namreč sposoben kritične distance do lastnega sebstva kot izvora lastne dejavnosti in lahko o njem tudi razmišlja. Tedaj postane sebstvo s svojimi čustvi in interesi eksplicitni predmet samo-refleksije in samoanalize. Posameznikov "notranji prostor" se razširi in omogoči vzpostavitev miselne distance med "sebstvom kot subjektom" in "sebstvom kot objektom".

Erikson (1950) pojmuje to razvojno obdobje kot jedro razvoja identitete. Mladostnik je namreč izpostavljen številnim pretresom in dilemam, ki spremljajo njegov prehod iz otroštva v odraslost. Lahko jih uspešno reši in oblikuje pozitivno samopodobo, ki bo determinirala njegovo pojavljanje v vlogi odrasle osebe (Mussek, 1994), ali pa pade v identitetno zmedenost. Ta se lahko pojavi na štirih področjih, ki jih karakterizirajo štirje temeljni problemi:

1. problem intimnosti,
2. problem časovne perspektive,
3. problem delavnosti in
4. ustvarjanje negativne identitete.

Ad 1) Mladostnik mora biti sposoben imeti intimne odnose s partnerjem, vendar to ne sme ogroziti njegove identitete (Mussek, 1994). Kljub temu se pri nekaterih v tem obdobju pojavi strah pred intimnostjo in izgubo neodvisnosti, ki pogosto vodi v izolacijo. Večkrat pa se na področju intimnosti pojavi tudi druga skrajnost, tj. pretirano iskanje intimnosti in bližine.

Ad 2) Drugi problem, ki se pojavlja pri mladostniku, je časovna perspektiva. Razviti mora namreč sposobnost za načrtovanje prihodnosti in postavljanje realnih ciljev. Če tega problema ni sposoben ustrezno rešiti, se oklene sedanosti in se noče soočiti z normalnim časovnim tokom.

Ad 3) Delavnost je ena temeljnih lastnosti, ki omogoča mladostniku vstop v svet odraslih. Naučiti se mora učinkovitosti in ustvarjalnosti. Če mu to ne uspe, je nezainteresiran, nezadovoljen, tesnoben, ali pa se posveča le eni dejavnosti, ki ga zanima, in zanemarja druge obveznosti.

Ad 4) Pomemben problem predstavlja tudi negativna identiteta. Posameznik jo lahko oblikuje zaradi želje po neodvisnosti in drugačnosti. Toda taka identiteta je le negacija identitete, ki mu jo vsiljujejo starši ali širša skupnost. Zato ohranja njegovo odvisnost od želja in zahtev drugih, saj integrira v svojo samopodobo prav njihove nasprotno pole.

Marcia (1988) poskuša proces oblikovanja identitete nekoliko razširiti in kategorizirati posameznike v enega od štirih identitetnih slogov oziroma statusov:

1. identitetna zmeda,
2. preddoločenost,
3. moratorij in
4. doseganje identitete.

Ti se oblikujejo na podlagi procesov raziskovanja oziroma eksploracije alternativ ("exploration") in posledičnega uresničevanja nekaterih od njih ("commitment").

Ad 1) Identitetna zmeda se pojavi, če je eksploracija nizka in če zato ne pride do uresničevanja nobene alternative.

Ad 2) Identitetna predoločitev (foreclosure) pomeni, da posameznik ni doživljal identitetne krize, vendar je vseeno oblikoval identiteto pod vplivom drugih in na podlagi njihovih odločitev. Eksploracija je torej nizka, odločenost pa je visoka.

Ad 3) Moratorij pomeni krizo, ki jo posameznik poskuša aktivno rešiti. Eksploracija je zato visoka, vendar odločenosti še ni.

Ad 4) Za identitetno dovršitev je značilna uspešna rešitev krize s pomočjo visoke eksploracije alternativ. Posameznika karakterizira visoka odločenost in dosledno uresničevanje alternative, ki jo je izbral. Njegova samopodoba, njegove vloge, njegovi cilji in življenjski nazor so jasni.

Specifična področja, kjer potekata oba procesa, tj. raziskovanje možnosti ("exploration") ter odločanje zanje in njihovo izvrševanje ("commitment"), so predvsem: poklicno, religiozno, politično in erotično-medosebno področje.

Brezonski (1988) je skušal Marcieve identitetne statuse povezati s tremi procesi socialne kognicije oziroma osebnimi slogi odločanja in reševanja problemov.

1. Moratorium in doseganje identitete je povezal z informacijsko usmeritvijo. Pri obeh navedenih identitetnih statusih je namreč prisotna visoka eksploracija, kar ustreza aktivnemu iskanju, elaboraciji in ovrednotenju informacij.
2. Predoločitev sovпада z normativno usmeritvijo, tj. z osredotočanjem na norme pomembnih drugih (predvsem staršev).
3. Identitetna zmeda sovпада z razpršeno usmeritvijo. Zanja je namreč značilno zavlačevanje in odlašanje, dokler neposredna situacija in hedonski sprožilci ne usmerijo vedenja.

Protinsky (1988) ugotavlja, da lahko mladostnikova neuspešnost pri iskanju identitete v odnosu do družbenih vlog povzroči vlogovno zmedo, radikalnost in beg v irealni svet. Zaradi takih in podobnih značilnosti tega obdobja primerja Rosenberg (1979) teorijo sebstva, ki prevladuje v adolescenci, s teorijo osebnostnih lastnosti. Subjekt namreč določa lastno in tujo identiteto na podlagi njihovega ugotavljanja. Podobno razmišlja še Blasi (1988). Poudarja, da je mladostnikova pozornost v pozni adolescenci usmerjena predvsem na notranje in stabilne lastnosti, ki se nanašajo na samozavedanje. Opozarja tudi na pomen iskrenosti in stabilnih čustev. V nasprotju z njima se Kegan (1982) osredotoča predvsem na zunanjo odgovornost, ki jo sebstvo razvije v pozni adolescenci.

Pozornost, ki jo subjekt posveča lastnemu sebstvu in družbi, vodi v hipotetične, abstraktne in pogosto celo utopične predstave (Montemayor in Eisen, 1977). Mladostniški egocentrizem in t. i. "imaginarni avditorij", na katerega se mladostnik obrača, se nadaljujeta še v pozni adolescenci. Refleksivna distanca, ki jo lahko zavzame sebstvo do samega sebe, mu omogoča tudi zavzemanje tuje perspektive. Poleg tega lahko sebstvo zre nase in na druge še z nekega tretjega, skupnega vidika (Selmann, 1980). Ta operacija je blizu Meadovemu (1978) konceptu "generaliziranega drugega" (generalized other).

Napetost med težnjo k povezanosti z drugimi v celoto in težnjo k drugačnosti vodi v tem obdobju v ambivalentna čustvena stanja (Blasi, 1988) in možnost za sočasen obstoj raznolikih čustev (Harter, 1982; Kegan, 1982). Pojavi se tudi močno prizadevanje za neodvisnost. Blasi (1988) poudarja, da pridobi sebstvo na tem področju močno konsistentnost, problematična pa ostane njegova notranja enovitost. Socialno normativno delovanje sebstva, ki je doseglo osebno avtonomijo, je usklajeno s standardi pazljivosti in zaščite samega sebe pred drugimi in njihovimi interesi (Eckensberger in Burgare, 1986). Najpomembnejši standard samovrednotenja postanejo sposobnosti (Nicholls, 1979).

Na ohranjanje sebstvene strukture, ki prevladuje v pozni adolescenci (tj. kontroliranega sebstva), vplivajo tudi družbeni dejavniki. Med najpomembnejše umeščamo

družbeno sprejemanje oziroma podporo posameznikovega stremljenja k samoopredelitvi in poudarjanju osebnih ambicij. Preoblikovanje te sebstvene strukture povzroči doživljanje zelo intimnih osebnih odnosov (Kegan, 1982). Kot posebno kritičen dogodek, ki lahko ogrozi razvoj v tem obdobju, obravnava Kegan (1982) izgubo pomembnega življenjskega področja (npr. delovnega mesta). Ta sprememba je nevarna zlasti tedaj, ko nastopi v trenutku.

Empirične študije okoliščin, ki olajšujejo ali otežujejo oblikovanje identitete v pozni adolescenci, poudarjajo predvsem:

- pomen načina in časa soočenja z različnimi vlogami (Peterson, 1987),
- pomen mladostnikovega delovanja na različnih življenjskih področjih, kot npr. delo, družina, religija in politične ideologije (Newman in Newman, 1987), ter
- možnost za osvoboditev iz družinskih vezi (Anderson in Fleming, 1986).

RAZVOJ SEBSTVA IN IDENTITETE V ODRASLOSTI IN STAROSTI

Nadaljevanje razvoja po "kriznem obdobju" adolescence

V številnih sodobnih psiholoških teorijah je še vedno močno prisotna tendenca k pojmovanju zrelosti in odraslosti kot obdobja statičnosti in platoja. Tedaj naj bi bil namreč subjektov razvoj zaključen, zato naj se ne bi v njegovem psihičnem aparatu pojavila več nobena nova pridobitev. Edina sprememba naj bi bilo postopno upadanje sposobnosti in degenerativni procesi v organizmu, ki naj bi nastopili v pozni odraslosti in starosti.

Glede na to, da je koncept identitete popolnoma ali delno povezan s samo-representacijo, je treba uvideti, da se identiteta nujno razvija naprej tudi v odraslosti in starosti. Še tedaj se namreč pojavljajo številne spremembe. L'Ecuyer (1975, 1978a, 1978b, 1979) v številnih raziskavah dokazuje, da poteka evolucija koncepta sebe vse življenje. Toda za ugotavljanje številnih variacij občutka identitete bi bilo treba narediti še veliko raziskav. Vsaka evolucija namreč stalno znova pretresa svoje pridobitve, tj. strukture, ki jih je subjekt že usvojil. Zato bi se morali izogibati povezovanju ali celo enačenju pojmov:

- zrelost,
- upočasnitev evolucijskega ritma in
- relativna stabilnosti osebnostnih struktur z odsotnostjo sprememb.

Koncept sebe in percepcija lastnih fizičnih, psihičnih, moralnih, družbenih in kulturnih lastnosti se stalno razvijata. Zato se ne prestopno spreminja tudi posameznikova identiteta, ki je povezana s temi predstavami (L'Ecuyer, 1980).

ODRASLOST

Odraslost je (z vidika homogenosti različnih teorij) eno najbolj problematičnih obdobji pri proučevanju sebstva in identitete. Greenwald in Pratkanis (1984) opredeljujeta odraslo sebstvo kot "kompleksno, osebnostno oziroma individualno specifično centralno stališčno shemo", kar nadalje utemeljujeta:

- Sebstvo je kompleksno zato, ker vključuje veliko količino znanja,
- individualno specifično je zato, ker je idiosinkratično,
- centralno je zato, ker ga pojmuje kot glavno osebnostno strukturo,
- stališčno je zato, ker vključuje investicijo afekta, ki je povezan z občutkom lastne vrednosti,

- shema je zato, ker je organizirana struktura znanja.

Odraslo sebstvo je tudi že močno razčlenjeno. Greenwald ločuje štiri njegove vidike, ki sočasno obstajajo v človekovi osebnosti: difuzno, javno, privatno in kolektivno sebstvo. Tudi Baumeister (1986) in Tedeschi (1986) razlikujeta med javnim in privatnim sebstvom, Markus in Nutrius (1987) pa govorita kar o "možnih sebstvih" in s tem širita krog proučevanja identitete na vse njene morebitne manifestacije.

Zanimivo je tudi L'Ecuyerjevo (1978) pojmovanje objektnega vidika posameznikovega sebstva kot notranje organizirane strukture, ki jo tvorijo naslednji konstitutivni elementi:

- materialno sebstvo (posesivno in somatično sebstvo),
- osebno sebstvo (samopodoba in individualna identiteta),
- adaptativno sebstvo (vrednost sebstva in njegova aktivnost) in
- ne-sebstveno sebstvo (odnos do drugih in njihovo mnenje o posameznikovem sebstvu).

Različni vidiki sebstva so pod močnim vplivom informacijskih determinant. Te prikazuje Neisserjeva tipologija (Neisser, 1988), ki vključuje pet oblik sebstva: ekološko, interpersonalno, razširjeno, konceptualno in privatno sebstvo. Te ustrezajo različnim virom informacij, ki jih mora subjekt asimilirati, da lahko razvije vedno bolj kompleksno podobo samega sebe.

1. Ekološko sebstvo se oblikuje na podlagi perceptivnih in kinestetičnih informacij, ki jih omogoča fizično okolje.
2. Interpersonalno sebstvo se oblikuje pod vplivom pomembnih znakov, ki izhajajo iz družbenih odnosov.
3. Razširjeno sebstvo se oblikuje na podlagi spominov in anticipacij.
4. Konceptualno sebstvo je del izjav in družbenih teorij o človeku na splošno in o posamezniku (specifično).
5. Privatno sebstvo izhaja iz ekskluzivnosti individualne zavesti.

Prispevki različnih avtorjev se med seboj precej razlikujejo, zato se pogosto pojavljajo nejasnosti pri razmejevanju različnih faz tega obdobja. To otežuje tudi časovno umestitev posameznih dosežkov in ugotavljanje temeljnih značilnosti vsake posamezne faze. Dodatne težave povzročata tudi kulturna relativnost končnih ciljev posameznikovega razvoja.

Harter (1983) razlikuje v obdobju odraslosti tri pomembne faze sebstvenega razvoja. Determinirajo jih vsakokratne značilnosti sebstva. To so:

- faza avtonomnega sebstva,
- faza samokritičnega sebstva in
- faza sebstvenega zrenja nazaj.

Umešča jih v tri različna obdobja odraslosti, tj. v zgodnjo, srednjo in pozno odraslost.

Značilnosti zgodnje odraslosti in razvoj avtonomnega sebstva

V zgodnji odraslosti izstopa po svoji pomembnosti predvsem aktivnostni vidik sebstva. Sebstvo je predstavljeno kot središče lastne dejavnosti, tj. kot subjekt. Karakterizirata ga zaupanje v lastni (sebstveni) nadzor dogajanja (Blasi, 1988) in izbira osebnih ciljev (Levinson et al., 1974). Siegert in Chapman (1987) govorita tudi o različnih alternativnih "projektihi identitete", med katerimi izbira subjekt. Meje lastnega nadzora dogajanja niso več tako ozke, ogrožujoče in disfunkcionalne. Sebstvo namreč determinira posameznikove izbire in odločitve ter gospodari z njegovimi sposobnostmi. Pretirano poudarjanje samokontrole, ki je prevladovalo v prejšnjem obdobju, postane

predmet avtorefleksije ("sebstvo kot objekt") (Kegan, 1982).

Združitev samozaupanja in racionalnosti pripelje do razvoja občutka dolžnosti in odgovornosti (Blasi, 1988). Izbira lastne življenjske filozofije omogoča interpretacijo raznovrstnostnega in relativnega sveta. Kegan (1982) ugotavlja, da je v tem obdobju mogoča tudi tolerantnost do osebnih konfliktov. Zavzemanje tuje perspektive poteka sprva kot rekonstrukcija vidika "onkraj" družbe ali "pred" njo, potem pa se posameznik jasno identificira z vlogo, ki je primerna njegovi starosti (Krewer in Eckensberger, 1991). Fischer (1980) opozarja na nekatere kognitivne deficite pri razumevanju odnosa med vlogami. V zgodnji odraslosti namreč še vedno ni razvito razumevanje recipročnosti.

Med procesi, ki omogočajo oblikovanje enovitosti pri mladem odraslem človeku, je najpomembnejši občutek obvladovanja številnih življenjskih področij. Okrepi se tudi prizadevanje za razumevanje ontoloških razlik med "notranjim" in "zunanjim" svetom ter med fizično, družbeno in duhovno realnostjo. Poseben pomen pridobijo tudi posameznikovi osebni življenjski cilji, saj zagotavljajo kontinuiteto v prihodnosti in s tem tudi ohranjanje identitete.

Za doživljanje lastne enotnosti in kontinuitete sta nujna tudi dopuščanje negativnih vidikov lastnega sebstva in samokritičnost. Odrasli subjekt namreč kritično pretresa svoje sebstvo in ga ne pojmuje več kot nekaj danega. Skuša ga ovrednotiti in pridobiti samozaupanje (Krewer, Eckensberger, 1991). Najznačilnejši pojavi tega obdobja so: osredotočanje na poklic in kariero, ločitev od družine in izbira lastnega partnerja (Levinson et al., 1974). Izbiro partnerja umešča Kaplan (1980) v zahodnih družbah že v adolescenco. Toda pomembna je predvsem v obdobju odraslosti, saj doprinaša k samovrednotenju na področju doseganja osebnih ciljev in k razvoju sposobnosti za intimnost (Krewer in Eckensberger, 1991).

Socializacija odraslega človeka se močno razlikuje od socializacije otroka ali mladostnika. Težišče namreč ni več na individualnem razvoju, ampak predvsem na vedenju, ki je značilno za različne vloge, ter na njihovi realizaciji in koordinaciji. Posredniki socializacije so le redko posamezne osebe. Največkrat prevzamejo to vlogo institucije. Pomembni so tudi procesi anticipacije (Krauss-Whitbourne in Weinstock, 1979). Kegan (1982) zato poudarja, da sebstvo kot struktura vključuje integracijo intimnosti in poklicne vloge.

Obdobje srednje odraslosti in razvoj samokritičnega sebstva

Večina avtorjev (Levinson et al., 1978; Krauss-Whitbourne in Weinstock, 1979) deli srednjo odraslost v tri faze, ki jih karakterizirajo trije temeljni procesi:

1. faza konsolidacije oziroma utrditve sebstva in njegovih pridobitev iz zgodnje odraslosti,
2. faza krize in kritičnega pretresanja dotedanjih temeljnih orientacij ("midlife-crisis") in
3. faza ponovne konsolidacije.

1. Faza konsolidacije

Za prvo fazo srednje odraslosti v razvoju "sebstva kot subjekta" je značilno predvsem posameznikovo prepričanje o lastni kompetentnosti za odločitve o tem, kdo je in kdo želi biti. Kontrola lastnega sebstva, ki se povezuje z njegovo sposobnostjo za "samokonstrukcijo", doseže vrhunec. Samokontrola vključuje poleg usmerjanja lastne aktivnosti tudi subjektovo prizadevanje za izogibanje samoprevari (Blasi, 1988).

2. Faza krize

V fazi krize prične subjekt delati svoj življenjski obračun in prične razmišljati tudi o smrti (Levinson et al., 1974). V grobem bi jo lahko označili kot stalno subjektivno razpetost med nasprotno pole temeljnih sebstvenih dimenzij:

- subjektivnost - objektivnost,
- avtentičnost - identičnost,
- individualnost - družbenost in
- integracija - dezintegracija.

V obdobju kulminacije subjektivnosti doseže sebstvo tudi stopnjo maksimalne objektivnosti. Zato pojmuje Blasi (1988) to fazo kot fazo "največje objektivizacije subjektivnosti". Subjekt kritično pretresa vrednote in ideale prejšnjega obdobja. S pomočjo samorefleksije je sposoben prepoznati tudi samoprevaro, kar dokazuje njegovo sposobnost zrenja nase iz oddaljene perspektive.

Občutek avtentičnosti in drugačnosti od drugih je mogoče razbrati iz kontrasta med realnim in vsiljenim, socialnim sebstvom. Individuum se pogosto osvobodi socialnih stereotipov in doseže neodvisnost v vedenju ter razvije težnjo po ohranitvi avtonomne identitete v intimnih interpersonalnih odnosih (Krewer in Eckensberger, 1991).

V odnosu sebstva do družbenega sveta se pojavi nov paradoks. Sebstvo doseže največjo distanco do družbenega okolja, vendar razvije tudi največjo navezanost nanj (Blasi, 1988; Block in Haan, 1971). Ta fenomen sovпада s temeljno Eriksonovo (Erikson, 1950) dihotomijo tega obdobja, ki vključuje subjektivno izbiro ene od obeh alternativ: generativnost, tj. angažirano posredovanje lastnih vrednot drugim, ali stagnacijo.

Krewer in Eckensberger (1991) navajata še eno pomembno dihotomijo krize srednjih let: integracija proti dezintegraciji. Neuspešen življenjski obračun in prepoznavanje samoprevere lahko vodi v izgubo življenjskega smisla in osebnostno dezintegracijo, vendar lahko subjekt doseže v tem življenjskem obdobju tudi največjo notranjo enovitost. Princip samokonstrukcije deluje namreč kot element produkcije notranje trdnosti in koherentnosti, ki sega preko posameznikovih osebnih ciljev (Block in Haan, 1971, Buehler, 1935) in omogoči odkrito sprejemanje lastnega sebstva.

3. Faza ponovne konsolidacije

S socializacijsko teoretičnega vidika so v tem starostnem obdobju posebno pomembni: poklicni razvoj, koordinacija različnih življenjskih področij ter anticipacija starosti in svoje vloge v naslednjem razvojnem obdobju. Posebno pomembno je iskanje (in odkritje) življenjskega smisla. Ta naj bi presegel tradicionalne vloge in načine življenja, ki jih vsiljujeta družba in kultura in ki jih je subjekt usvojil v procesu socializacije.

POZNA ODRASLOST IN STAROST

Pozna odraslost in zrenje sebstva v preteklost

Neugarten (1966) poudarja, da je za razvoj subjektivnega sebstva v pozni odraslosti in starosti značilno poglobljanje v fizično in družbeno okolje ter posvečanje lastni notranjosti. Subjektova miselna dejavnost je usmerjena predvsem na rekonstrukcijo lastne preteklosti in njeno vrednotenje (Erikson, 1950). Vključuje refleksijo konsistentnosti in kontinuitete lastnega sebstva in identitete. Če je ta proces uspešen,

doprinese k visoki integriranosti sebstva, če pa je neuspešen, lahko vodi v dvom in depresijo.

Handel (1987) navaja dve najpomembnejši temi refleksije v pozni odraslosti in starosti:

- vloga naključij v poteku lastnega življenja in
- stopnja, do katere se je subjekt uspel približati svojemu "pravemu sebstvu".

V obdobju pozne odraslosti prične subjekt ponovno kritično pretresati svoje pretekle dosežke, krize, ideale in vrednote, kar je bilo značilno predvsem za fazo "krize srednjih let". Podobne refleksije so se občasno pojavljale tudi v drugih fazah, vendar so bile tedaj največkrat kratkotrajne. Pogoste so bile zlasti v trenutkih bolezni in osamljenosti (Riley, 1970). V tem obdobju dobijo večjo težo in trajajo dlje.

Poleg analize lastne biografije ima v starosti izreden pomen tudi ukvarjanje z vprašanjem nadzora in njegove izgube nad lastnim neposrednim življenjskim in aktivnostnim okoljem (Schulz in Brenner, 1977; Schulz in Hanusa, 1980). Subjektov odnos do okolja v tem obdobju obravnava dve pomembni teoriji: teorija razbremenitve in teorija aktivnosti, ki temeljita na diametralno nasprotnih predpostavkah.

Teorija razbremenitve ("disengagement theory"), ki sta jo razvila Cumming in Henry (1961), razlaga starost kot obdobje pasivnosti in umika v privatno sfero. V nasprotju z njo predpostavlja Tartlerjeva (1961) teorija aktivnosti ("activity theory"), da lahko posameznik še v visoki starosti ohrani aktiven odnos do svojega fizičnega in družbenega okolja. Pri tem posreduje njegovo sebstvo kot mediacijska psihološka instanca. Na teoriji aktivnosti temelji večina prizadevanj za "uspešno staranje".

Samopodoba v starosti in njeno neskladje s percepcijo drugih

Ostareli imajo o sebi pogosto popolnoma drugačno mnenje, kot ga o njih oblikujejo drugi na podlagi stereotipnih predstav o starosti. Te namreč determinirajo mentaliteto določene družbe in njeni člani jih usvojijo v procesu socializacije. Zdravi ostareli ljudje imajo navadno občutek, da so se v teku svojega življenja bolj malo spremenili (Breytspraak, 1984), kar dokazuje njihov močan občutek identitete. Le redki imajo težave pri osmišljanju svojega življenja po upokojitvi (Streib in Schneider, 1971). Toda zaradi neskladja med notranjo in zunanjo perspektivo, tj. med samopodobo ostarelih in njihovim heterostereotipom, se lahko pojavi konfliktna situacija. Kuypers in Bengtson (1973) poudarjata, da lahko stereotipi, ki jih razvije družba, delujejo kot "samoizpolnjujoče se prerokbe". Uresničitev stereotipnih predpostavk nato povratno vpliva na njihovo validacijo in okrepitev.

Riley in Foner (1968) ugotavljata, da temelji ohranjanje pozitivnega samovrednotenja v starosti predvsem na primerjavi samega sebe z vrstniki, ki so približno enake starosti. Peck (1968) ob tem še dodaja, da je mogoče ohraniti visoko samospoštovanje tudi s spremembo lastnega vrednostnega sistema, kar se v starosti tudi pogosto zgodi. Fizične atribute nadomestijo druge vrednote, kot npr. harmonija, duhovnost, pripravljenost za pomoč drugim ipd. V skladu s tem se spremeni tudi samovrednotenje.

S socializacijsko teoretičnega vidika je za ostarelega človeka pomembna predvsem ohranitev določenega prostora in področij, ki ostajajo pod njegovim nadzorom. Poleg tega mora biti pripravljen na spopadanje z morebitnimi negativnimi stereotipi o ostarelih, njihovih sposobnostih, pristojnostih in odgovornostih.

LITERATURA

- Anderson, S. A., Fleming, W. M. (1971). Late adolescents' identity formation: Individuation from the family of origin. *Adolescence*, 84.
- Blasi, A. (1988). Identity and the development of the self. V: D. K. Lapsley, F. C. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer-Verlag.
- Block, J., Haan, N. (1971). *Lives Through Time*. Berkley; Bancroft Books.
- Breyspraak, L. M. (1984). *The Development of Self in Later Life*. Boston: Little, Brown & Comp.
- Brezonski, M. D. (1988). Self-theorists, identity status, and social cognition. V: D. K. Lapsley F. C. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer-Verlag, 243-262.
- Broughton, J. M. (1981). The divided self in adolescence. *Human Development*, 24, 13-32.
- Buehler, C. (1935). The curve of life as studied in biographies. *Journal of Applied Psychology*, 19, 405-409.
- Cumming, E., Henry, W. E. (1961). *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Damon, W., Hart, D. (1988). *Self-Understanding in Childhood and Adolescence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckensberger, L. H., Burgard, P. (1986). Zur Beziehung zwischen Struktur und Inhalt in der Entwicklung des moralischen Urteils aus handlungstheoretischer Sicht. *Arbeiten aus der Fachrichtung Psychologie. Universitaet des Saarlandes*.
- Elkind, D. (1967). Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38, 1025-1034.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E. (1968). Psychosocial Identity. In Sills, D. L. (Izd.). *International encyclopedia of social sciences*. New York: Mac Millan and the Free Press.
- Ewert, O. (1983). Soziobiographische Bedingungen der Entwicklung moralischer Urteilsfaehigkeit. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 61-92.
- Fischer, K. W. (1980). A theory of cognitive development: The control and constructions of hierarchies of skills. *Psychological Review*, 87, 477-531.
- Greenwald, A. G. (1988). A social-cognitive account of the self's development. V: D. K. Lapsley, F. C. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer-Verlag.
- Greenwald, A. G., Pratkanis, A. R. (1984). The self. V: R. S. Wyer, T. K. Srull (Izd.). *Handbook of Social Cognition*. Hillsdale: Erlbaum Verlag.
- Handel, A. (1987). Personality theories about life-span development of one's self in autobiographical self-presentations of adults. *Human Development*, 30, 83-98.
- Harter, S. (1982). Children's understanding of multiple emotions: A cognitive-developmental approach. V: W. F. Overton (Izd.) *The Relationship between Social and Cognitive Development*. Hillsdale: Erlbaum.
- Harter, S. (1983). Developmental perspectives on the self-system. V: P. H. Mussen (Izd.). *Handbook of Child Psychology*. Vol. IV: Socialization, Personality and Social Development. New York: Wiley and Sons.
- Heckhausen, H. (1980). *Motivation and Handeln*. Berlin: Springer.
- Heckhausen, H. (1988). Becoming aware of one's competence in the second year: Developmental progression within the mother - child dyad. *International Journal of Behavioural Development*, 11, 305-326.
- Hill, J. P., Palmquist, W. J. (1978). Social cognition and social relations in early adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 1, 1-36.
- Inhelder, B., Piaget, J. (1958). *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence*. New York: Basic Books.
- Kaplan, E. H. (1980). Adolescents, age 15 to 18. A psychoanalytic developmental view. V: Greenspan, Pollocks (Izd.). *The Course of Life*. Vol. II: Latency, Adolescence and Youth.
- Kegan, R. (1982). *The Evolving Self. Problem and Process in Human Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kohlberg, L. (1986). A current statement of some theoretical issues. V: S. Mogdil, C. Mogdil (Izd.). *Lawrence Kohlberg, Consensus and Controversy*. Philadelphia: Falmer Press.
- Kovačev, A. N., (1994). Individualna in kolektivna identiteta ter njuno spreminjanje v osebnostnem razvoju posameznika in družbenih spremembah. Doktorska disertacija. Ljubljana: samozaložba.
- Krauss Whitbourne, S., Weinstock, C. S. (1979). *Die mittlere Lebenspanne*. Muenchen: U&S.
- Krewer, B., Eckensberger, L. H. (1991). Selbstentwicklung und kulturelle Identitaet. Nr. 147. *Arbeiten der Fachrichtung Psychologie. Universitaet des Saarlandes*.
- Kuypers, J. A., Bengtson, V. L. (1973). Social breakdown and competence: A model of normal aging. *Human Development*, 16, 181-201.
- Lapsley, D. K., Power, F. C. (Izd.) (1988). *Self, Ego, and Identity*. Berlin: Springer-Verlag.
- L'Ecuyer, R. (1975). *La Gènesse du Concept de Soi: Théorie et Recherches*. Sherbrooke: Ed. Naaman.
- L'Ecuyer, R. (1978a). *Le Concept du Soi*. Paris: PUF.

- L'Ecuyer, R. (1978b). The development of the self-concept through the life-span. Self-Concept Symposium. Boston: Northeastern University.
- L'Ecuyer, R. (1979). Lo sviluppo del concetto di sé nelle persone dai 60 ai 100 anni; modificazioni e percezioni di ruolo e di status. V: D. Giovanni (Izd.). Identità personale: teoria e ricerca. Bologna: Zaichelly, 92-106.
- L'Ecuyer, R. (1980). Le transformations de l'identité personnelle a travers l'évolution du concept de soi chez les adultes et les personnes âgées. V: Identité individuelle et personnalisation. Colloque international, Toulouse: Privat.
- Loevinger, J. (1966). The meaning and measurement of ego development. *American psychologist*, 21, 195-206.
- Malrieu, P. (1980). Genèse des conduites d'identité. V: Identité individuelle et personnalisation. Colloque international, Toulouse: Privat.
- Marcia, J.E. (1988). Common processes underlying ego identity, cognitive/moral development, and individuation. V: D. K. Lapsley, F. C. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer.
- Markus, H., Nurius, P. (1987). Possible selves: The interface between motivation and the self-concept. V: K. Yardley, T. Honess (Izd.) *Self and Identity*. New York: Wiley & Sons.
- Mead, J. H. (1978). Geist, Identität und Gesellschaft. Frankfurt: Suhrkamp.
- Montemayor, R., Eisen, M. (1977). The development of self-conceptions from childhood to adolescence. *Developmental Psychology*, 13, 314-319.
- Musek, J. (1993). Znanstvena podoba osebnosti. Ljubljana: Educy.
- Mušek, J. (1994). Mladostništvo, identiteta in samopodoba. (interno).
- Mussen, P. (1980). La formation de l'identité. Découvertes psychologiques et problèmes de recherche. V: Identité individuelle et personnalisation. Colloque international, Toulouse: Privat.
- Neisser, U. (1988). Five kinds of self-knowledge. *Philosophical Psychology*, 1, 35-59.
- Neubauer, W. F. (1976). Selbstkonzept und Identität im Kindes- und Jugendalter. München: Profil.
- Nicholls, J. G. (1978). The development of the concepts of effort and ability, perception of academic attainment, and understanding that difficult tasks require more ability. *Child Development*, 800-814.
- Nicholls, J. G. (1979). Development of perception of own attainment and causal attribution for success and failure in reading. *Journal of Educational Psychology*, 76, 94-99.
- Oppenheimer, L. (1991). The self, the self-concept and self-understanding: A review of Self-Understanding in Childhood and Adolescence by William Damon and Daniel Hart. *Human Development*, 34 (2), 113-120.
- Peck, R. C. (1968). Psychological development in second half of life. V: B. L. Neigarten (Izd.). *Middle Age and Aging*. Chicago: University Press.
- Peterson, G. W. (1987). Role transitions and role identities during adolescence: A symbolic interactionist view. *Journal of Adolescent Research*, 2, 237-254.
- Piaget, J. (1932). *Le Jugement Moral chez l'Enfant*. Paris: P. U. F.
- Piaget, J. (1977). Recherches sur l'abstraction réfléchissante. *Etudes d'Epistemologie Genetique*, 34/35. Paris: P. U. F.
- Riley, M. W., Foner, A. (1968). *Aging and Society. Vol. I: An Inventory of Research Findings*. New York: Russel Sage.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the Self*. New York: Basic Books.
- Rosenberg, M. (1985). Self-concept and psychological well-being in adolescence. V: R. L. Leahy (Izd.). *The Development of the Self*. New York: Academic Press.
- Rosenberg, M. (1986). Self concept from middle childhood through adolescence. V: J. Suls, A. G. Greenald (Izd.). *Psychological Perspectives on the Self*. Vol. 3, Hillsdale: Erlbaum.
- Schulz, R., Brenner, G. (1977). Relocation of the aged: A review and theoretical analysis. *Journal of Gerontology*, 32, 323-333.
- Schulz, R., Hanusa, B. H. (1977). Experimental social gerontology: A social psychological perspective. *Social Issues*, 36, 30-46.
- Seiffge-Krenke, I. (1987). Psychische Konstruktion bei Jugendlichen: Imaginierte Gefährte. *Zeitschrift fuer Entwicklungspsychologische und Pädagogische Psychologie*, 19, 14-31.
- Selman, R. L. (1984). *Die Entwicklung des sozialen Verstehens*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Siegert, M. T., Chapman, M. (1987). Identitäts transformationen im Erwachsenenalter. V: H.-P. Frey, K. Hauser (Izd.). *Identität*. Stuttgart: Enke.
- Smollar, J., Youniss, J. (1985). Adolescent self-concept development. V: R. L. Leahy (Izd.). *The Development of the Self*. New York: Academic Press.
- Tedeschi, T. J. (1986). Private and public experiences and the self. V: R. F. Baumeister (Izd.). *Public Self and Private Self*. Berlin: Springer.
- White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66, 297-333.